

MNOŽIČNE SMRTI NA SLOVENSLEM.

Zbornik referatov. 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Izola, 22. - 24. 10. 1998. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999, 320 strani.

Slovenski zgodovinarji so na izolskem strokovnem zborovanju, posvečenem množičnim smrtim na Slovenskem, razgrnili širok spekter svojega večletnega raziskovalnega dela (od antike do 20. stoletja), ki ne temelji zgolj na suhoparni faktografiji. Njihovo raziskovalno delo je namreč vse bolj prilagojeno zahtevam sodobnega zgodovinarstva, ki uveljavlja metode in konceptualne novosti t.i. "nove zgodovine". Pri tem je zlasti pomembno vprašanje o človekovem odnosu do življenja in smrti v preteklosti in sedanjosti, skratka vprašanje, s katerim se spopadajo tudi mnogi uveljavljeni italijanski, francoski in ameriški raziskovalci. Številni izsledki slovenskih zgodovinarjev na to temo so objavljeni v zajetnem zborniku "Množične smrti na Slovenskem", ki sta ga uredila Stane Granda in Barbara Šatej.

Pestro zgodovinsko obdobje beneške vladavine v Istri (13. do 18. stoletje) je v uvodnem prispevku večplastno obdelal Darko Darovec, izpostavljač, da je prav za ta čas značilna dinamika socialnih, gospodarskih in etničnih premikov ter drugih sprememb, ki so bile pod vplivom množičnih smrti usodne za nadaljnji razvoj dogodkov na Istrskem polotoku. Sevrnoistrsko gospodarstvo, na čelu s Kopro in Piranom, se je od 13. do srede 16. stoletja uspešno razvijalo, kljub cikličnim pojavom epidemij kuge, ki so se jim poleg številnih vojaških spopadov pridruževale še epidemije malarije. Proti koncu 17. stoletja pa je za Istro značilno gospodarsko in socialno upadanje, deloma zaradi izgube nekdanjega prevladujočega vpliva Beneške republike na tedanje gospodarsko-trgovinske tokove, deloma pa zaradi diskriminatorne oziroma represivne gospodarske politike Serenissime do podrejenih istrskih mest. V deželi, ki so jo vse bolj zaznamovale obširne pustote in na pol zapuščena mesta, je beneški oblasti z naseljevanjem novega prebivalstva iz bližnjih balkanskih dežel le uspelo ohraniti nekdanjo doseženo gospodarsko raven, ni ji pa uspelo obrzdati recesije, ki je bila tik pred durmi.

Dihotomija med novim in starim prebivalstvom ter mestom in zaledjem je v Istri 19. in 20. stoletja naposled privedla do ostrih nacionalnih konfliktov. Rajko Bratož je na osnovi pregledanih virov podal naslednjo sliko množične smrti v današnjem slovenskem prostoru v času antike: daleč največ primerov izhaja iz vojaških dogodkov (npr. množično iztrebljenje Histrov), redke pa so omembe epidemij in potresov. V prostoru današnje Slovenije v antični dobi, poudarja, pa moramo pri raziskovanju primerov množične smrti upoštevati šibko pričevalno vrednost virov ter specifično vlogo tega prostora v obdobju od postopne rimske okupacije do propada ostankov antičnih struktur. Vremenski pojavi (viharji, poplave itd.) se v obstoječih virih redko omenjajo,

in še to običajno le skupaj z vojaškimi dogodki, tako da sami zase ne nastopajo kot vzrok za večje katastrofe. Drugi primeri naravnih nesreč, npr. toča, narasle reke, visok sneg, kobilice, rastlinske in živalske bolezni, se omenjajo kot vzrok za lakoto in splošno pomanjkanje, ne pa kot vzrok za množične smrti. Pri upoštevanju značilnosti današnjega slovenskega prostora v antiki velja Bratoževa ugotovitev, da je bilo to ozemlje vse-skozi prehodno (stik med Italijo in Ilirikom), glede upravne ureditve pa neenotno in marginalno, saj je pripadalo različnim upravnim enotam s središčem v sosedstvu (Aguileia, Virunum, Siscia, Savaria). Pri raziskovanju političnih in vojaških dogodkov ter demografskih pojavov velja torej upoštevati večji teritorij oziroma vse sosednje dežele, ki so bile v antiki najtesneje povezane z današnjim slovenskim prostorom.

Peter Štih je v svojem prispevku opredelil pomen, ki ga ima za slovensko zgodovino naselitev Slovanov v vzhodnoalpski prostor proti koncu 6. stoletja. Nanizal je strnjen pregled mnenj, ki so se o slovanski naselitvi izoblikovala v slovenski historiografiji; v njej je zlasti starejše zgodovinarje videlo neke vrste apokaliptični dogodek. Kljub temu se je sčasoma uveljavilo spoznanje, da naselitev Slovanov v Vzhodne Alpe ne pomeni popolnega preloma s starim svetom. Tako je prišlo v ospredje vprašanje kontinuitete oziroma diskontinuitete v zgodovinskem razvoju slovenskega prostora med antiko in zgodnjim srednjim vekom. Rezultati raziskav kažejo, da je v vzhodnoalpskem prostoru konec 6. stoletja prišlo do preloma, ki pa ni bil popoln. Del staroselcev se je pred prodirajočimi Slovani in Avari zatekel v obmorska mesta, kjer se je antična tradicija ohranila še dolgo v naslednja obdobja. Del pa jih je ostal na svojih domovih in se postopoma integriral v novo družbeno in politično stvarnost. Nedvomno so prav od njih slovanski novoselci sprejeli posamezne segmente antične tradicije. Ne gre pa spregledati fenomena izginitve posameznih zgodnjersrednjeveških ljudstev iz zgodovine (npr. Avarov), ki ga je potrebno razlagati z etnogenetskimi procesi, ne pa s fizičnim iztrebljenjem.

Vplivu obdobja turških bojev na oblikovanje nekaterih slovenskih mitov oziroma značaju vojne v zgodnjem srednjem veku se v svojem prispevku posveča Vasko Simoniti. Kulturno tuja in versko neprilagodljiva sila je proti Zahodu pošiljala bojevite vojaške predhodnice, ki so s taktiko "požgane zemlje" utirale pot kasnejšim ozemeljskim osvojitvam. Ropanje, požiganje, skrunjenje in ubijanje so bili - danes bi rekli - zaščitni znak hitrih in okretnih konjeniških napadalcev. Turški prodori so se zaustavili tik pred vhomom v srce Evrope, saj so zublji osmanskega vojaškega ognja oplazili ozemlje do Benetk, močno pa so načeli tudi obzidje Dunaja. Ozemlje, ki se nekako v polkrogu razprostira med tema pomembnima središčema, pa naseljujejo Slovenci, ki so v 15. in 16. stoletju skupaj s Hrvati zadrževali in končno zaustavili turško širjenje proti zahodu. To obdobje, ki ga v sloven-

ski zgodovini zaznamujejo turški vpadi in obramba pred njimi, se je zaradi dolgotrajnosti in usodnosti močno zarežalo v zavest ljudi ter neposredno vplivalo na oblikovanje nekaterih iz nasilja izvirajočih slovenskih mitov.

Raziskovalka pogrebnih običajev in oporok Marta Verginella svojo študijo posveča zlasti vsem v podnožju Krasa oziroma v bližini Trsta (obdobje od začetka 19. do začetka 20. stoletja). Z analizo tega gradiva je nazorno osvetlila doživljanje življenja in smrti v družbi "starega reda", v katerem je pogrebni obred vzpostavljaj in ohranjal stara socialna zaveznitva ter tako zagotavljal trdnost in kontinuiteto kolektivne identitete skupnosti, ki jo je smrt ogrozila. Pri tem se opira na tradicionalno krščansko umevanje in razlaganje odnosa med "živim in mrtvim", "tostranskim in onstranskim" ter opozarja na posledice sekularizacije in modernizacije, s katerima so se postopno spreminjali kmečko-podeželski pogledi na svet in življenje. Prispevki v slovenskem tisku kažejo, da sta se v širšem slovenskem prostoru začela razsvetljevsko in krščansko pojmovanje življenja soočati v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja. Smrt je postala zadeva živih, torej tistih, ki so mrtvega preživeli. Slednji so poskrbeli, da je bila na pokopališču poslednjič obeležena enkratnost bivanja pred rodno in skupnostjo. Pri pogrebnih obredih in na pokopališčih se je vse bolj izrisovala družbena hierarhija umrlih, ob koncu 19. stoletja pa so posebno pozornost začeli posvečati tudi nacionalni pripadnosti umrlih in za narod zaslužnimi med njimi.

Preteklost in sedanost imata precej stičnih točk, kar se tiče naravnih in ekoloških nesreč. Njihove žrtve in posledice je preučil Milan Orožen Adamič. Kot iztočnico svojega prispevka poudarja, da je Slovenija dežela velike krajinske pestrosti zaradi stika med močno različnimi evropskimi makrogeografskimi enotami (Alpe s kraško Dinarno, kontinentalni del z obrobjem Panonske kotline in sredozemsko obmorje). To pa seveda prinaša široko paleto naravnih pojavov in nesreč. Danes sicer ne moremo trditi, da so ekstremni pojavi v naravi pogostejši ali bolj uničujoči (rušilni), kot so bili nekdaj. Nedvomno pa velja ugotovitev, da smo postali za posledice naravnih nesreč veliko bolj občutljivi. Zaradi pomanjkljivih verodostojnih podatkov je realno število žrtev naravnih nesreč v daljni preteklosti težko ali celo nemogoče natančno opredeliti. V zadnjih nekaj desetletjih Slovenije niso prizadele naravne nesreče, ki bi jih po obsegu škode ali žrtev lahko uvrstili med katastrofe svetovnih razsežnosti. Na obrobju našega etničnega ozemlja je bil nazadnje najhujši furlanski potres (1976), ko je v Italiji poleg velike materialne škode izgubilo življenje več kot tisoč ljudi. Za Slovenijo je značilno, da ima v naravnih nesrečah razmeroma malo žrtev, materialna škoda, ki jo povzročijo, pa je običajno velika. Po nepopolnih informacijah iz časopisnih virov so naravne nesreče v Sloveniji pred 2. svetovno vojno terjale 344 žrtev, kar je povprečno 4,71 vsako leto. Povprečje smrtnosti je danes za polovico manjše, kar kaže na zmanj-

ševanje števila smrtnih primerov v naravnih nesrečah. V primerjavi s prometnimi nesrečami in samomori (več kot 500 vsako leto) je to malo. Po vrstah naravnih nesreč umre največ ljudi v snežnih plazovih, na drugem mestu so žrtve v potresih, sledijo smrtni primeri zaradi strele, poplav (hudournikov), neurij, izjemne vročine, burje, požarov in zaradi izjemnih snežnih padavin. Omeniti velja, da je v obdobju 1777-1986 samo v snežnih plazovih po razmeroma zanesljivih podatkih umrlo kar 465 oseb. Danes pa se moramo zavedati še ene velike potencialne nevarnosti - možnosti katastrofalnega potresa, saj bi tedaj v Sloveniji imeli morda tudi nekaj tisoč mrtvih. S pomočjo računalniško podprtih geografskih informacijskih sistemov je namreč izdelana podrobna ocena možnih posledic ob potencialnem rušilnem potresu, ki bi najbolj ogrozil gosto poseljeno ljubljansko območje. Seveda pa našo življenjsko stvarnost ogrožajo tudi drugi problemi, npr. pretirano poseljevanje območij s slabšimi naravnimi razmerami in večjim tveganjem, spremembe v ekološkem ravnovesju slovenskih pokrajin itd.

Duška Žitko v svojem prispevku izpostavlja, da je v Slovenski Istri ohranjenih malo votivnih podob pomorcev v primerjavi z njihovim prvotnim številom, saj so tovrstne podobe s pomorskimi motivi nekdaj krasile številne cerkve v obmorskih krajih. Iz zgodovinskih in drugih virov je namreč razvidno, da so se mornarji in ribiči, vajeni nadčloveških naporov in drznih pomorskih potovanj, pred odhodom na odprto morje zaobljubljali in se priporočali svojim zaščitnikom (npr. sv. Mariji, sv. Nikolaju, sv. Basu). Po vrnitvi v domači kraj pa so jim v zahvalo za srečno opravljeno potovanje darovali po naročilu izdelano podobo. Največja zbirka momarskih ex votov je ohranjena v zakristiji župnijske in romarske cerkve Marijinega prikazanja v Strunjanu. Ta cerkev je po letu 1512, ko se je po legendi na njenem mestu prikazala sv. Marija, postala eno najbolj priljubljenih in obiskanih romarskih središč v Istri. Kljub temu da je vsebinska tipologija votivnih podob zaradi majhnega števila ohranjenih podob pomorcev pomanjkljiva, je na njih možno razbrati tudi prizore raznih nesreč na morju, brodolomov, pomorskih bitk ipd. Hkrati so te podobe pomorcev dragocen vir informacij za spoznavanje tipov ladij, ladijske opreme, smeri trgovskih poti itd.

Razlike v smrtnosti (mortaliteti) v posameznih slovenskih pokrajinah v 19. stoletju in zlasti visoko otroško smrtnost podrobneje opisuje Jože Hudales. Kot vzroke zanjo poleg drugega navaja razlike v gospodarsko-socialnem razvoju, deloma pa tudi razlike, povezane s celotnim kompleksom strukture in tipologije družin, rodnostne krivulje itd.

Že pred prvo svetovno vojno so odhajali v ZDA številni evropski izseljenci, tudi slovenski. Življenjske usode tamkajšnjih slovenskih izseljencev, ki so jih pestile delovne nesreče, bolezni in pomanjkanje, obravnava Darko Friš. Kot primer množične smrti priseljencev navaja nesrečo slovenskih rudarjev, na katero še danes

spominja leta 1911 postavljen spomenik ponesrečenim rojakom v mestu Primero v državi Colorado.

Peter Svetina je svoj prispevek posvetil začetkom slovenske kriminalke oziroma piscem kriminalnih zgodb do konca druge svetovne vojne. Med tovrstne pisce, ki v svojih kriminalkah obravnavajo širok spekter nasilja in umorov, so uvrščeni Jakob Alešovec, Silvester Košutnik, Fran Milčinski, Ivo Šorli, Januš Golec, Ljuba Prenner in Fran Josip Knaflič.

O prvem goriškem kronistu Giovanniju Marii Marusigu svoje izsledke objavlja Marko Waltritsch. Duhovnik Marusig je v 17. stoletju v furlanskem jeziku napisal in ilustriral nekaj zvezkov o Gorici. Kronološko je opisal nasilne smrti, prav tako pa tudi tiste, ki jih je povzročila kuga. V enem izmed teh zvezkov je obdelal 202 nasilne smrti, in sicer od leta 1641 do 1704. Med te sodijo umori, uboji in obešanje ljudi, ki so jih sodniki obsodili na smrtno kazen. Drugo obravnavano Marusigovo delo pa podrobno opisuje tragično goriško leto 1682, ko je kuga, ki jo je neki konjski trgovec занeseł iz Hrvaške, terjala skoraj 500 mrtvih v samem mestu in še nekaj sto na bližnjem slovenskem podeželju.

Zvonka Zupanič Slavec je pripravila sumarno zgodovinsko preglednico epidemij na Slovenskem, žal pa je njen prispevek vsebinsko skromen in bi ga bilo koristno dopolniti z novimi raziskavami.

Slovenski vojaški zgodovini okrog srede 19. stoletja je posvečen prispevek Branka Marušiča. Slovenci so se namreč kot avstrijski vojaki v letih 1848-1866 udeležili številnih vojn. Umirali so na bojnem polju (na kopnem in na morju), v ujetništvu pa tudi kot vojaški begunci in vohuni. Žrtve so bile številne, saj je imel na primer 17. kranjski pehotni polk samo v bitki pri Solferinu (1859) kar 68 padlih, 355 ranjenih in 70 pogrešanih, katerih večji del je dejansko obležal na bojišču.

Sklicujoč se na bogato arhivsko gradivo, ki ga hranijo na Dunaju, Petra Svobljak predstavlja podroben opis dogajanj v 1. svetovni vojni. Poleg civilnih žrtev med prvo svetovno vojno okvimo našteva člane, padle in ranjence tistih avstrijskih regimentov, v katerih so pretežni del moštva sestavljali slovenski fantje.

Zaključni del prispevkov posega v obdobje 2. svetovne vojne, torej v čas, ko je bil krvni davek med vojaškimi enotami in civilnim prebivalstvom izjemno velik. Jože Dežman v sestavku Talci zgodovine (Slovenci in žrtve druge svetovne vojne) poudarja, da bo pot do celovitega pregleda slovenskih človeških izgub v drugi svetovni vojni še dolga zaradi novih podatkov, ki vse pogosteje prihajajo na dan predvsem o doslej zamolčanih žrtvah. Seznam žrtev bo potrebno dopolniti tako s padlimi na partizanski kot na domobranski strani, pa tudi s tistimi, ki so bili mobilizirani v nemško vojsko ali so umrli v taboriščih kot civilisti. Po dosedanjih izračunih, ki se bodo po nadaljnjem raziskovanju najverjetneje nagnili k višjemu robu ocenjenega števila žrtev, je bilo med vojno med slovenskim prebivalstvom med 70-

80.000 vojnih žrtev. To pomeni, da je bilo vojnih žrtev približno okrog pet odstotkov tedanje populacije. Popis žrtev, ki ga izvaja Inštitut za novejšo zgodovino, je večleten projekt, s katerim na nacionalni ravni končno nastaja zbirka podatkov, v kateri bodo v doglednem času natančno popisane vse žrtve druge svetovne vojne med Slovenci. Vendar bilanca vojne smrti ne bo celovita brez pregleda okupatorskih izgub. Vojnih žrtev nemškega in italijanskega okupatorja je bilo verjetno okoli 8.000, med njimi tri četrtine nemških. Tem žrtvam pa bo potrebno pristeti še pripadnike okupatorskih sil in pripadnike kvislinskih enot drugih narodov, ki jih je ob koncu vojne ali po njej smrt doletela na slovenskih tleh. Nevenka Troha je pripravila analizo o vojnih žrtvah v Tržaški pokrajini takoj po 2. svetovni vojni oziroma o ljudeh, ki jih je jugoslovanska vojska odpeljala v Jugoslavijo ali pa so bili usmrčeni in vrženi v kraška brezna (t.i. fojbe) in druge jame. Pri tem ni odveč omeniti, da se njeni podatki precej razlikujejo od tistih, ki jih navajajo italijanski nacionalisti in mnogi italijanski zgodovinarji. Medvojna zavezniška bombardiranja in njihove žrtve je podrobno obdelal Marjan Žnidarič, projekt nacionalne zbirke o žrtvah 2. svetovne vojne v Sloveniji pa okvirno predstavljata Mojca Šorn in Tadeja Tominšek Rihtar.

V zborniku sta objavljena tudi dva diskusijska prispevka, v katerih France Kresal obravnava problematiko invalidov in vojnih vdov kot trajno posledico prve svetovne vojne; Zdravko Troha pa zločine italijanskih okupatorjev na Kočevskem. Izolsko zborovanje slovenskih zgodovinarjev in objava zbornika pa pomenita tudi neposredno prenašanje najnovejših zgodovinskih izsledkov na osnovnošolske in srednješolske predavatelje zgodovine.

Slavko Gaberc

ATTI DEL CENTRO DI RICERCHE STORICHE 28.

Trieste-Rovigno, 1998, 630 strani.

V začetku julija so v Rovinju predstavili zadnji zvezek Aktov tamkajšnjega Središča za zgodovinske raziskave. Predstavitev je bila združena s proslavo 30-letnice Središča, zato je potekala ne le v delavnem, ampak tudi v nekoliko svečanejšem vzdušju. Obsežnega zvezka se je lotil prof. A. Agnelli iz Trsta. Njegovo dolgoletno sodelovanje s Središčem mu je ob posameznih prispevkih omogočilo diahron prikaz sodelovanja in razvoja posameznih piscev ali obravnave posameznih tem.

Vseh 15 prispevkov, ki jih je uredništvo uvrstilo po že utečenem pristopu bodisi v "Memorie" (3) bodisi v "Note e documenti" (12), predstavlja vsebinsko pahljačo od arheologije, umetnostne zgodovine, zgodovine novejših obdobij in srednjeveške zgodovine do etnologije in prikaza izseka iz siamske arhitekture, ki je povezana tudi z Istro.